

van emigratie en aanpassing. Zij heeft daarbij zeker een goed oog voor de juiste illustratieve anekdote en het sprekende voorbeeld. Wil men een dergelijk omvangrijk onderwerp in nog geen 300 bladzijden behandelen, dan moeten er keuzes worden gemaakt. Over de keuzes van de behandelde thema's, wordt de lezer echter niet geïnformeerd. Er wordt een lijst met geïn-terviewde personen gepresenteerd en een verantwoording gegeven, waarin alleen de geraad-pleegde literatuur wordt vermeld. Ook al gaat het hier om een publicatie voor een breed publiek en is een vraag naar probleemstelling en bronverantwoording niet geheel op zijn plaats, toch zou enige aandacht hieraan geen overbodige luxe zijn geweest. Wat ik ook gemist heb, is een vergelijking met bijvoorbeeld de Nederlands-hervormden en rooms-katholieken. Kan de lezer bij de gereformeerden in Nederland nog zelf de vergelijking met andere deno-minaties maken, bij de landverhuizers in Canada kan hij dat veel minder.

Tenslotte: Amelink heeft sympathie voor het actieve, strijdbare gereformeerde volksdeel. Dat is haar goed recht, maar zij laat het benauwend-controlerende van de zuil wat onbelicht.

Lammert G. Jansma (Veenwouden)

Herman Noordegraaf: *P. Eldering (1868-1954). Een radicaal sociale predikant in de Remonstrantse Broederschap*. Gorinchem 2006, Narratio. 88 pp. ISBN 9052639736, € 9,00.

'Politiek' gezien was Petrus Eldering de linksbuiten van de Remonstrantse Broederschap schrijft Noordegraaf in de inleiding van zijn schets over deze spraakmakende predikant en om in voetbalterminologie te blijven: omdat hij zich maar zelden liet terugzakken werd hij ook nauwelijks in de wedstrijd betrokken, dus probeerde hij zo veel mogelijk het spel zelf te maken. In theologisch opzicht was dat zeker het geval, want tijdens zijn emeritaat (1933-1954) verdedigde hij nog vehement de in wezen achterhaalde opvattingen van de zoge-noemde oud-modernen uit de tweede helft van de negentiende eeuw die er naar streefden de oude supranaturalistische bijbelbeschouwing te overwinnen door allerlei bijbelse opvattingen onder kritiek te stellen. Ook op dit vlak manifesteerde Eldering zich als een buiten-beentje.

Gedurende zijn jeugd te Groningen en de studie theologie te Leiden was er maar weinig dat op een dergelijke ontwikkeling wees. Eldering stamde uit een degelijk Gronings *middle class* gezin, dat de modern-vrijzinnige richting in de hervormde kerk was toegedaan en in 1878 met ds. B.C.J. Mosselmans de overstap naar de Remonstrantse broederschap in de Martinistad maakte. Te Leiden liet hij zich inschrijven aan het Remonstrants Seminarie, waar C.P. Tiele zijn voornaamste leermeester werd en begin 1892 werd hij beroepbaar. Dit meldt Noordegraaf in het eerste hoofdstukje 'Jeugd en studie (1868-1892)', dat anderhalve bladzijde beslaat (6, 7). Bijna even beknopt is het tweede hoofdstuk (8-10) dat handelt over zijn predikantschap in de Remonstrantse enclave Friedrichstadt in Sleeswijk-Holstein waar Eldering van 1892-1900 het predikantschap vervulde. Hier werd er al iets zichtbaar van zijn

streven naar onafhankelijkheid en afkeer van gezag. Hij verzette zich namelijk met succes tegen de daar hiërarchische kerkstructuur, waarbij inkomsten uit effectenbezit en pacht-sommen onder de gemeenteleden werden verdeeld. Friedrichstadt was geen gemeente die veel tijd vroeg, zodat er ruimte bleef voor studie. Hij verdiepte zich in de werken van Friedrich Naumann (1860-1919), theoloog en politicus, die in Duitsland streefde naar een evangelische arbeidersbeweging en bestudeerde Tolstoj en Kierkegaard. Noordegraaf acht het opvallend, dat de neerslag daarvan in Eldering's artikelen en preken uit die tijd nauwelijks valt te bespeuren.

Daarvoor moeten we wachten tot zijn Rotterdamse periode die duurde van 1902-1933 en die in de hoofdstukken 3, 4 en 5 wordt beschreven. Al snel wordt duidelijk welke kant het zal uitgaan, want hij wordt onder andere geraakt door het gedachtegoed van Frederik van Eeden en verblijft voorafgaand aan zijn verblijf in de Maasstad in het jaar 1902 zelfs enige tijd op diens kolonie Walden te Bussum. Een belangrijk thema in zijn leven, theologisch en maatschappelijk, werd de christologie die hij samenbalde in de vraag: wat moeten wij onder de 'Christus' verstaan? (14) Eldering wilde binnen de Remonstrantse Broederschap een discussie hierover uitlokken, maar reacties op zijn artikelen bleven uit. Ook een aan ds. Louis Adriën Bählers *Brokstukken uit den Holo-Mattheüs* (1902) verwante tekst – want even imaginair – over een door Eldering 'ontdekt' *Evangelie van Petrus*, waarin allerlei duistere gedeelten en hiaten voorkwamen, landde niet in Remonstrantse kring. De door hem opgeworpen vragen lokten nauwelijks reactie uit. Een ander heikel punt was voor hem de plaats van de predikant in de gemeente. 'Hij was niet de gesalarieerde dienstknecht van de gemeente' schrijft Noordegraaf (17), maar deze houding was bij mijn weten bepaald niet uniek, want al eerder hanteerden bijvoorbeeld de aanhangers van de Groninger richting een dergelijk adagium: Wij willen vrijmoedig eens kunnen verschijnen voor de regterstoel van Christus, die ons tot Zijne dienaars en niet tot dienstknechten der Gemeente heeft aangesteld, en die wil dat wij Hem zullen prediken, niet 't geen misschien aangenaam is aan de Gemeente.

Opvallend in dit verband is wel, dat hij zich opwerpt als een verklaarde voorstander van het 'algemeen priesterschap der gelovigen' (52; 68) Dat lijkt wat te wringen, maar iets dergelijks zien we mijns inziens wel meer bij Eldering die bijvoorbeeld een fel boek tegen het spiritisme publiceerde – serieuze spiritisten noemden hem een spiritistenvreter –, maar die op vriendschappelijke en collegiale wijze omging met de spiritistisch georiënteerde predikant A. Binnerts, een gezaghebbend doopsgezind predikant.

Te Rotterdam ontwikkelde Eldering zich tot een radicaal pacifist. Hij was de enige Remonstrantse predikant die Bählers *Dienstweigeringsmanifest* van 1915 ondertekende en dat werd hem door de Rotterdamse gemeente niet in dank afgenomen. Hij besepte aan het einde van zijn loopbaan niet een 'echte' predikant te zijn geweest, te weinig een zielenherder en te veel een non-conformist die de verdediging van het socialistische ideaal te vaak liet prevaleeren. Ook vroeg hij zich af, of hij niet te kritisch was geweest jegens de kerk en het kerkelijke leven, die hij had verweten veel te behoudend te zijn gebleven.

Desalniettemin bleef hij ook als emeritus (1933-1954) dwars. Hij werd lid van de Zwinglibond, die in 1948 was opgericht wegens de bij sommigen heersende onvrede over de 'verrechtsing' van de VVH. Eigenlijk werd Eldering een religieus humanist, voor wie de

Bijbel niet meer dan een boek was, waarin schrijvers van hun geloof getuigden. Tijdens zijn otium ging hij door met schrijven en hij voegde nog een tiental werken toe aan zijn reeds indrukwekkende reeks publicaties van boeken, brochures en preken.

Noordegraaf beschrijft dit predikantenleven, waarop ik een enkele aanvulling gaf, nauwkeurig en met sympathie en in een bestek van zeventig bladzijden komt veel kerk- en religie-geschiedenis voorbij van de eerste eeuwhelft van de twintigste eeuw. Het boekje veronderstelt voorkennis, maar voor de enigszins ingewijde valt er veel te genieten. In Narratio's serie: *Theologenbiografieën* neemt het een waardige plaats in.

Derk Jansen (Oenkerk, Fr.)

Gerko Last: *Orlando Bottenbley & de wijde poorten van de Bethel*. Penn Uitgeverij, Leeuwarden, 2006. 160 pp. ISBN 9077948082, € 16,95.

Hoe is het mogelijk dat een Surinaamse dominee in Friesland, tegen het getij van de ontkerkelijking in, de snelst groeiende kerk van Nederland weet voort te brengen? Deze vraag staat centraal in het boek van Last, oud-journalist van het *Friesch Dagblad* over het "succes van Drachten": de Vrije Baptistengemeente van Orlando Bottenbley die in een periode van 15 jaar uitgegroeid is van een marginale groep tot een kerk van meer dan drieduizend bezoekers op zondag.

Last richt zich in eerste instantie op het levensverhaal van Bottenbley: zijn jeugd in Suriname, zijn vertrek naar Europa om in België en Nederland theologie te studeren en tenslotte zijn beroep in Friesland als baptistenpredikant, eerst in Lemmer en enkele jaren later in Drachten.

Een bevlogen, bewogen en kleurrijke man komt in het boek naar voren. Zo blijkt Bottenbley de enige baptistenpredikant te zijn in Nederland die zowel een evangelische, een Nederlands Gereformeerde als ook een Vrijgemaakte opleiding heeft gevolgd. Behalve als een man met een brede intellectuele achtergrond kan Bottenbley als een visionair en organisator getypeerd worden. De kleine baptistengemeente in Lemmer weet hij in een paar jaar tot een groeiende regionale gemeente te ontwikkelen. Maar omdat zijn visie voor groei niet door een ieder binnen de gemeente gedeeld wordt, besluit Bottenbley eind jaren '80 het beroep van een noodlijdende baptistengemeente in Drachten aan te nemen. Ook hier weet Bottenbley in korte tijd successen te boeken.

Last geeft verschillende verklaringen voor het succes van Bottenbley en concentreert zich op de historische ontwikkelingen van de kerken in de regio Friesland. De groei van de baptisten moet volgens hem in samenhang gezien worden met het hoogtepunt van de kerkverlating binnen de omringende gevestigde kerken. Want, zo blijkt uit de enquête die Last gehouden heeft, daar komen de bezoekers en nieuwe leden van de Bethel gemeente groten-deels vandaan. Ook uit de interviews met leden van de Bethelkerk valt af te leiden dat er door de toegenomen vrijzinnigheid binnen m.n. de gereformeerde kerken, veel te winnen viel met